







حسن ایلدیریم

«موللانصرالدين»  
مجللهسى  
«آسيانين اويانما» دۇورونون  
پارلاق آيناسى

(۱۹۰۷-۱۹۰۵) جى ايللر روس اينقلابى، شرق خالق لارى نىن اويانماسىندا مۆھۆم رول اوينادى. اينقلابىن دالغالارى آسييا خالق لارى. ها بىله روس ايمپىراطورلۇغوندا ياشايتان خالق لارى نىن ايجتىماعى - ايقتىصادى و معنوى قورولوشلارينا گۆجلو تائير بوراخدى. ايستىعمار - ايستىداد دۇنياسى نىن چۆرۆمۆش پاقه لرىنى سارمىلتدى! و ايجتىماعى فيكىرىن بۆتۆن ساحه لرىندە دە دۇنۇش ياراتدى. ضىيالىلار، زحمتكش كۆتله لرى اينقلابى - دىموكراتىك ايدىئال لارىنى منىمسە يىب و ايستىعمار و استىدادلا مۇبارىزه يە گىرىشىدىب. ايجتىماعى عدالت سىزلىك، مۆوهومات، مدنى گىثرى ليك، معنوى آچاقلىق لارلا امانسىز جاسىنا دۇيۆشە باشلادىلار.

بىله بىر تارىخى شرايطدە، ايجتىماعى ضىددىت لرىن كىگىن لشمەسى دۇورونۇدە، ادبىيات و اينجه سنت دە خلقى لشمەلى ايدى. شاعىر، يازىچى، مۆتفكىرلەر دە كۆهنە دۇنيانىن مۆرتجىن قالىق لارى نىن عشىبه جر سىماسىنى ايفشا ائتمك اۆچۆن ئىنى ايفاده واسىطه لرى گىرك ايدى. داها دۇغروسو خالقىن حىاتىنا حاكىم كسىلمىش جهالت، عطالت كىمى معنوى بوخۇولارىنى قىرماق اۆچۆن ئىنى - ئىنى شىوه تاپماق لازىم ايدى.

بۆيۆك مۆتفكىر، دىموكرات يازىچى، مىرزه جليل محمد قولوزاده، بو وسىلەنى، بو واسىطەنى كشف ائتدى: گۆلۆش! «موللانصرالدين»! گۆلۆش! آخماق لارى، قۇلوزۇرلۇلارى، كۆت بىتىن لرى، قانمازلارى، ظاليم آغالارى، ويجدان سىز بىلرى قامچى لاماق اۆچۆن «موللانصرالدين» گۆلۆشۇ لازىم ايدى. مىرزه جليل طنزى گۆجلو بىر بدىعى ايفاده واسىطەسى كىمى كشف ائتدى! «موللانصرالدين» آدنى اۆزۆنە تخلصوص سىچدى! بو كشف داهىتانه كشف ايدى.

## سۆز آدبی

بۆيۆك ادیبین یارادتدیغی «موللانصرالدین» مجللهسى ایلك نۆمرهسىندن تا سون نۆمرهسىنه دک (۱۹۳۱-۱۹۰۶) عتیبهجرلیک، یارامازلشیق، ظولوم و زوراكارلشیق لاری ایفشا اتمک و جهالت جارچی لاری نشین، عطالت بايقوش لاری نشین سسینی بوغماق اوچون گولوش دن، مهارت له فایدهالاندى. اوللاردان ایستیفاده ائتدی.

میرزه جلیل چوخ دوزگون اولارق، یازیر: «موللانصرالدین» ی طبیعت اوزو یاراتدی، زمانه اوزو یاراتدی. بۆيۆك ادیب، یاخشی بیلیدی کی ادبی حادیشه لر اوز باشینا یارانمیر اوللاری جامیعه نین قانونلاری نشین ضرورتی توره دیر. «موللانصرالدین» نین ده یارانماسی بو قانون دان ایستینا دتییل دیر.

«سیری دتییب گلیمشم ائی منیم مؤسلمان قارداشلاریم...» سوزلری ایله اوخوجولارا مؤراجیعت ائدن «موللانصرالدین» ائله بیر واختدا گلیمشدی کی خالقین اونا چوخ بۆيۆك ائتیتیاچی و ارایدی: بیر طرفدن دوتنایا دا یئنی فیکیرلر، دئمؤکراتیک دوشونجه لر، باش قالدیریر و ایجتیماعی عدالت، آزادلیق کیمی ایجتیماعی ایستکلر خالق طرفیندن ایرلی سوزولوردو. دیگر طرفدن دوتنایشین ایستیمارچی، مؤستید قوزه لری، ایستیمارچی زلی لر اوز منافعلرینی قوروماق اوچون، خالق لار آراسیندا دوشمن چیلیک توره دیر، مؤستعمیره اولکه لرینی وارینسی تالاماق اوچون اوللاردا خورافاتسی، مؤوهوماتسی نایشیر، خالقین معاریف انمه سی، آیتیلماسی قارشسی سیندا مؤختلیف مانئع لر توره دیردیلر. اوللارین گونؤ- گوندن سیمالاری دیشیلیر دها قدارلاشیردی. بئله بیر واختدا: «موللانصرالدین» مجلله سی، جانلی، مزه لی، ساده، ماراقلی دیلی، گولمه لی شکیل لری، آجی گولوشو، کینایه سی، لاغلاغیشسی، ایستیهزاسی ایله، قولوزورلولاری، قولدورلاری، طنز آنشینه توتوردو. اولدوروجو گولوش لری ایله خالق دوشمانلارینی آلجالدیردی. ائله جه ده یوموشاق آتماجالاری ایله مؤوهومات ایچینده کیری میش خالقسی سانچیردی. بئله لیک له «موللانصرالدین» خالق اوره یینه یول تاپیر، اوللارین گوزونؤ آچیر، پیس لیک له قارشسی نیفرت و قضب حیس لری آشیلایئیردی و زحمت کنش لری نوقصانلارینی، مزه لی گولوش ایله لاغا قورودو..

«موللانصرالدین» گوله- گوله، ایچینه آغلایا - آغلایا میلی حودودلاری آشیر و بوتون

شرق عالمینه ایشیق ساچیردی!

«موللانصرالدین» مجلله سی نین دوغولماسی و اینکیشافی ایله آذربایجان ادیتینا تیندا، ائله جه ده یاخشین شرق ده طنز یوکسک زیروه یه قالخارق، اوزونون ان پارلاق دورونه قدم قونیدو. او زمان «موللانصرالدین» مجلله سی نین اطرافیندا توبلانان قلم صاحب لری، رساملار



اۋز دۋوزلرى نىن ان مشهور سىمالارنى ايدى، ھىرە سى نىن اۋز اۆسلوبو، ۋ يازى شىۋەسى وارايدى. آنچاق مجللە نىن اۋ اوستاد صىتكارلارنى دا يارادىچىلىق اينكىشاقىندا، خالق ايجرى سىندە تانىنما لارنىدا رولو اولموشدور. «موللانصرالدين» مجللە سى نىن اطرافىندا تانىمىش يازىچى ۋ شاعىرلردن باشقا، مىن لرلە مۆخىير تۈپلانمىشىدۇ. اۋنلار، دۋنيانىن دۋرد بو جاغىنىدان «موللانصرالدين» تھرىرىتە سىنە مکتوبلار گۈندىردى. بو مکتوبلار ىنى - ىنى خىرلر، تزه - تزه مۆوضولار ۋ... دولو ايدى. بو مکتوبلارنى گۈندىرلر: مۆعللىم لر، حكىم لر، طلبه لر، عالىم لر، فھلەر، كندلى لر، شھر ساكىن لرى... مۆختلىف طبقەلرە ۋ صىنىفلرە منسوب اولان شىخس لرايدىلر.

مىرزە جلىل - مىن باشچىلىق ائتدىشى بو جرىان دان «موللانصرالدين» چىلىك ادئى اىلە بۈيۈك بىر اىجتىماعى - ادبى مکتب پاراندئى. بو مکتب نكجە آذربايجاندا دئىپىل بلگە، ايران، تۈركىيە، اورتا آسىيا خالق لارنى نىن ادبىياتىنىدا اۋزۋنۋن لىناقتلى ۋ اۋام چىلار ىتىردى! بو مکتب مىن مۆعاصىر تھىل چى لرى اۋنو لايىقجە ھلەدە ياشاتماقدا دىرا! آكادىمىك ممدعارىف دئىركى: «موللانصرالدين» مجللە سى نىن بىنى مىرزە جلىل، اۋنون قلى ايسە صابىردىر! بۈيۈك عالىم چۈخ دۆز دئىر.

جلىل محمد قولوزادە بۈيۈك بىر آلچاق كۈنۈللۈك لە يازىر: «موللانصرالدين تىك بىر مۆاللىغىن اشرى دئىپىل، اۋ بىر نچە مىمىم عىزىز يۈلداشلارنىمىن قلم لرى نىن ائىرلىرى نىن مجموعە سىدىر. مىن دە اۋنلارنى آنچاق آغ ساققال يۈلداشى نام».

«موللانصرالدين» ادبى مکتىپىنە منسوب يازىچىلار، بدىعى يارادىچىلىق سبىك لرى اۋز، مۆوضو سىچمە، تھىر ائتمە، تىپ ياراتما اۆصول لارنى اىلە باشقالارنىدان فرق لنىردىلر. «موللانصرالدين» چىلر اساس مۆوضولارنى مۆعاصىر حىات حادىثەلرى تىكىل ائىردى. بو صىتكارلار عادى احوالات لار اىچىندن، حادىثەلرى سىچندە، جامىعەدە ھىچ بىر خاروق العادە كنىفىت لرى اىلە آىرلمايان اداملارنى اىچرى سىندن سىچىردىلر. اۋنلارنى بۈيۈك باجارىق ۋ قابىلىت لرى بو ايدى كى، بو «كچىك» اىنسانلارنى دۋنيا گۈرۈشۈنۈ، حىاتا مۆناسىپىنى، سئۈنچ ۋ نىفرت لرىنى، حىاتا كى مۆوقعىت لرىنى آچا - آچا، جامىعە نىن داخىلى صىددىت لرىنى، اىجتىماعى برابر سىزلىشى، مىللى ظۆلمۈ ۋ... اىغشا ائىردىلر!

۱- ممدعارىف، سىچىلمىش ائىرلى III جىلد عىلم نىرىتاتى. ۱۹۷۰ باكى.

«مۇللا نصرالدين» چيلر، مىللى ادبىياتدا ايشلەنن بىر چۇخ طنز نۇۋىرى ايله ياناشى گۈلگۈ مطبوعاتى اۆچۈن، اويغون اولان يىنى قالىپلر، نۇۋىر، اۆسلوبلار، ايفادەلردن بۇللو- بۇللو اىستيفادە ائىدىرديلر. اولار شىفاھى ادبىياتدا گىنىش يايىلمىش ۋە بىر اوجو خالقىن اۆرە يىندە اولان آتالار سۇزۇ، تاپماجا، آتماجا، ناغىل، لطيفە، ماھنى، باياتى ۋە... نۇۋىرلردن ۋە كلاسىك ۋە دۇنيا ادبىياتىندا درىن ايز بوراخان ايفادە اوصوللارنىندا دا باجارىقلا بېرەلنىرديلر. دۇنيانىن طنز اوستالارى طرفىندا ۋە ھا بىللە طنز مطبوعاتلارنىندا بۇل- بۇل درج اولونان: فيلپتە تون، لوغت، تىلقىراف، پۇست قوتوسو، صحنە چىك ائىلانلار، مکتوبلار مۇكالىمەلر، سىياحت نامەلر ۋە اولارغا باشقا طنز ايفادە واسىطەلرلىرىندا، اوسلوب ۋە اوصوللارنىندا اىستيفادە ائىدىرديلر.

«مۇللا نصرالدين» مجلەسى نىن ان چۇخ اىستيفادە ائىدىشى قىرافىك طنز نۇۋىرى كاريكاتۇر ايدى. كاريكاتۇر مجلە نىن دۇرد صحىفەسىنى اىحاظە ائىدىردى. بو كاريكاتۇرلار باعىث اولودولار كى، مجلە نىن مطلبلرلىرىنى ساۋداسىزلارادا آسان ۋەجە ايله باشا دۆشۈنلر. آذربايجان دىلىنى بىلمە يىن يىرلردە كاريكاتۇرلار مجلە نىن يايىلماسى نىن بىرىنجى واسىطەسى ايدى. «مۇللا نصرالدين» مجلەسى نىن كاريكاتۇرلارنى دۇنيادا چۇخ شۇھرت قازانمىشىدۇ. اولار آذربايجان ۋە قۇنشو اۆلكەلرلىن كاريكاتۇر صتى نىن اىنكىشاقىندا مېشىل سىز رۇل اۆتەنمىشىدۇر.

«مۇللا نصرالدين» نىن اىستيفادە ائىدىشى بدىعى قالىپلردن بىر نىچە مىثال:

تىلقىراف: كلكتە- اىنگىلىس حۇكۇمتى مۇسلمانلار ايله آتش پرستلر (زرتۇشتۇلر) آراسىندا فىتنە سالىپ ۋەرۈشۈدورماق نقشەسى چكىر. لاکىن بو ايش بورالاردا تىز اولدوغوندىن، مقدونىيە ۋە قافقازدان تجرۈبە اولونموش «دستورالعمل» گۈزلە يىر.

آتالار سۇزۇ: آتى آتىنى يانىندا باغلاسان خان دۇنۇب دىتير بىرىسىنى باغىشلا مە!

آدام ياتا- ياتا عالم اولار.

اۆلمە ائىشە يىم اۆلمە! يازگلر، حۆرىت بىتر.

لوغت: استولوپىن<sup>۱</sup> بىزىم لوغت يىمىزدە بو سۇزۇن اىكى معناسى وار. بىر: اوستول اىپىن، اىكىنجى: اوستالپىن. معلوم دور كى، باش ۋزىر آدماملارنى دار آغاچىندا آسدىراركن، اوستول ۋە اىپلازىم اولور، بونا گۈرە اونا اوستول اىپىن يعنى اوستول- اىپ دىمىشلر. اىكىنجى معنائى

۲- تىزار روسىيەسى نىن مۇرتىجەم، مۇستىبەد، قەدار باش ۋزىرى



گلینجه: لاپین ژاپونجا دللك دئمك دير. باش وزير دومادا سؤل پارتيتيالارا قارشى اولگؤجؤنؤ ايتيله ديئي اوچون آدينسى اوستالاپين قؤنموشلارا»

**فيليه تون:** «عزيريم آمريكالى ايندى بوئور گؤرك نه مقصد ايله دؤنئانئين اؤباشيندان، بو باشينا گليب سن؟ منيم يقينيم ديركى، سنين خيتالئيندا بير بيجليک وار، مثلن بو مقصد ايله گليب سن كي، بيجاره مؤسلمانلارئ توولايئيب آخيردا ايمتيتاز صاحيبي اولاسان و بيزي فهله كي مي ايشله ديب، بيزيم اؤز اليمزله قازانديغيميز پوللارئ دولدوراسان جييينه و آخيردا دا خوراسان قالسى لاريندان، بوخسارا دري لريندن، نخبجؤوان جنجيم لريندن، شاماخسى شال لاريندان، ايران شير و خورشيديندن، بير يؤك توتوب وطنه سؤغات آپاراسان و گنديب آمريکادا بير کيتاب يازاسان و همين کيتابدا...»

«مؤللانصرالدين» مجلله سى، گؤنش كي مي اؤز اطرافئينا اولنارجا گؤلگؤ روزنامه و مجلله سى نين توپلاميش و اولنار ايشيق ساچميش دؤر. ائله جه، «مؤللانصرالدين» ادبى مکتبى بؤنؤك، يازيچى، شاعير، رساملار يتتيرميش دير. اولنار تکجه آذربايجان دئتيل بلکه ده ياخشين شرق ده، خؤصوصى ايله تۆرك ديللى خالق لار آراسيندا بو مکتبى تمثيل ائدن مشهور ادبييات خاديم لرى، سؤز اوستالارئ اولموشدولار كي، اولنار اؤزلرى ده كيچيک منظومه ياراتميشديلار و «مؤللانصرالدين» مجلله سى نين يارنماسيندان يؤز ايل كئسه ده، بو گؤن ده بو مکتب پين داوام جي لارئ واردؤر. حتا ايراندا، آذربايجاندا و... دئمك «مؤللانصرالدين» هله ده ياشاير.

تورکيته، ايران آذربايجان، روس، انگيليس، فرانسه و... عاليم لرى «مؤللانصرالدين» مجلله سى نين، تاثيرى، اونون بؤنؤك مئعمارى ميرزه جليل و بؤنؤك صابير حاققئيندا اولنارلا کيتاب، مين لرله مقاله... يازيب لار. و تازاجاق لار. بيز بورادا دؤنئانئين مشهور عاليم و سؤز اوستالارئ نئين بير نئچه سى نين «مؤللانصرالدين» حاققئيندا بعضى مولا حظه لر ينى قئيد ائديرىک.

روس ايران شؤناسى پؤرفئسور م. س ايوان اؤو مشروطييت حاقدا مقاله لرى نين بيرينده «مؤللانصرالدين» مجلله سى نين شرق ده، خؤصوصى ايله ايران دا ميللى آزادلىق حرکاتئينا گؤستردينى خيدمتى قيمت لنديره رک يازير: «بو مجلله نين ايران حاديشه لرى حاققئيندا چؤخ ياخشى معلوماتى وار ايدى. او همين حاديشه لره عكس صدا وئريردى. بو مجلله فارس ديلينده نشر ائديلن، گؤلگؤ روزنامه و مجلله لر قدهر گئنيش شؤهرت قازانميش دئ...»

**ابوالقاسم لاهوتى:** «صابيرين اثرلرى اوقدهر ساده، روان، خلقى، عاغيلانه، قورخماسز روح دادير كي، آزادلىق سئون هر بير اينسان نين اؤره يينه يؤل گؤسترميش دير. بو ساحه ده من

## سەئىدى

اۋنۇن اوستالىغىنىنا مېتىدارام. ايرانىن دېگر طنزچى لىرىنىن اثرلىرى منىم كىمى، اورتا آسىتانى دۇلاشدىغىم ايللرده، گۇردۆم كى، قطعن صابىرىن تاثيرىندن خارىج دىئىل...

ايرانداكى مىللى آزادلىق اينقىلابى دۇزۈنۈن طنز شئىرى دە صابىر يارادىچى لىغىنىنا اولدوقجا مدئون دور. اثرلىرى مىللى چرچىوۋەنى آشئىب كىمچەرك اۋز تاثيرىنى آذربايجان حۆدۈدوندان چۇخ اوزاق لارادا يائىمئىش دىر. بونون اۋچۇن دە من صابىرىن دۇغوم گۇنۇ بايرامىنى بۇتۇن شرق امكچى لىرىنىن بايرامى حساب اندىرم.<sup>۳</sup>

ناظىم حىكىمت (بۇيۇك دۇنيا شاعىرى) صابىر حاقدى بىللە سۇنلەتتەر: «صابىر نە تك آذربايجاننىن بلكە اورتا آسىتانىن، ياخشىن شرقىن ان بۇيۇك شاعىرلىرىندىر. من صابىرى، اۋنۇن اۋز آنا دىلىندە اۋخوئا بىلدىشىم اۋچۇن اۋركدن سئوئىرىم... ۱۹۰۸- جى ايلىن تۈركىيە اينقىلابىندان اول و سۇنرادا صابىرىن شئىرىنى تۈركىيە دە هم ضىتالى لار هم دە عادى خالق كۆتلەسى محبەت و هىجانلا اۋخوئورلار... بىز صابىرى سئوئىرىك، اۋنا حدسىز محبەت و انحىرام بىسلەتتەر. بىز يازىچى و شاعىرلر صابىرى اۋز اوستادلار يىمۇزدان سانئىرق...<sup>۴</sup>

تاجىك عالمى، بۇيۇك شرق شۇناس اى. س. بىراگىتسكى يازىر: «مۇللانصرالدىن» مجللەسى شرق خالق لارنىن حىتائىندا تام بىر حادىشە ايدى. بو مجللە خالقنىن منافئى اوغروندا ايرىجا علشئەپنە مۇبارىزە آپاران سىتاسى مطبوعات نۆمونهسى ايدى.<sup>۵</sup>

دۇنيا شۇهرتلى عالمى آكادىمىك پۇرفىسۇر اى. بىرتلس «مۇللانصرالدىن» مجللەسىنىن بىن الخالق اهمىيىتى حاقتىندا دئمشىدەر: «مۇللانصرالدىن، مجللەسىنىن تاثيرى چۇخ بۇيۇك اولموش و بو تاثير آذربايجاننىن سر حدلرىنى آشئىب، تۈركىيە، ايران و حتا هىندوستانا قدەر يائىلمئىشدىر.<sup>۶</sup>

۱- بىجى عصىرىن اوللرىندە، ايللر بۇتۇ آسىتا خالق لارنىن اۋرەتپندە ياشايدان افسانەسى «مۇللانصرالدىن»، بۇيۇك مىرزە جىلىل-ىن سىماسىندا، «آسىتانىن اۋتناماسى» دۇۋلردە دۇغولدى و اۋ دۇزۈن پارلاق آيناسىنا چئوئىرىلدى. ايندى آرتىق، «مۇللانصرالدىن» (مىرزە جىلىل محمد قولوزادە) ۱۱۰۰ يىل دىر كى دۇنيانى گزە- گزە اينسانلارنى قفلت ئوخوسوندان اۋتاققادىر.

۳- آخوندۇن ناظىم. آذربايجان ساتئىرا ژورنال لارنى- آذربايجان عىلملر آكادىمىياسى باقى ۱۹۶۸.

۴- پىفون محمد، نشرىهى ملانصرالدىن، بىك انقلاب، تهران ۱۳۵۸، انتشارات كار.

۵- آخوندۇن ناظىم. همان اثر.

۶- ادبىيات و اينجه سنت روزنامەسى، ۱۴ آپرىل، ۱۹۵۶.